

Trouw aan de tekst

Historische letterkunde
in de praktijk

GRUWELEN MET MOEDER DE GANS

HET SPROOKJESBOEK VAN DE JONGE NICOLAAS BEETS

Rick Honings

‘Spoken! O, ik heb allen eerbied voor ons beter licht; maar het spijt me razend, dat er geen spoken zijn. Ik wenschte er aan te gelooven, aan spoken en aan toovergodinnen!’ Met die woorden opende Nicolaas Beets (1814-1903) (Afb. 1) in het oktobernummer van *De Gids* van 1837 zijn opstel ‘Vooruitgang’.¹ In het literaire leven was de 23-jarige Beets, die al vier jaar in Leiden theologie studeerde, inmiddels geen onbekende meer. Hij had de aandacht getrokken met romantische dichtwerken als *Jose. Een Spaansch verhaal* (1834), *Kuser* (1835) en *Guy de Vlaming* (1837), waardoor hij was uitgroeid tot de Nederlandse Byron.² ‘Ik ben tegenwoordig te Leiden in de mode en gewild als een paar oranje handschoenen’, schreef hij in zijn dagboek.³ Met ‘Vooruitgang’ publiceerde Beets geen nieuw dichtverhaal, maar een opstel in proza. Hij ondertekende het met Hildebrand. Het was voor het eerst dat hij zich van dat pseudoniem bediende. Twee jaar later zou hij onder die naam zijn *Camera Obscura* (1839) laten verschijnen.

Beets’ opstel is een opvallende tekst. De auteur keerde zich ermee tegen wat sommigen als vooruitgang beschouwden. Hij betreurde het dat mensen, zodra ze volwassen worden, het contact met het hogere, mysterieuze en bovennatuurlijke verliezen. Ze geloven niet meer in pratende katten of in een tante in een pompoenkoets en ze weten dat Sinterklaas niet

1 ‘Vooruitgang’, in Hildebrand, *Camera Obscura*, 2 dln. Bezorgd door W. van den Berg, H. Eijssens, J. Kloek en P. van Zonneveld (Amsterdam: Athenaeum – Polak en Van Gennep, 1998), deel 1, pp. 299-305. Citaat op p. 299. Het opstel verscheen oorspronkelijk in *De Gids* (1837), ‘Mengelingen’, pp. 345-351. Ook in Hildebrand, *Proza en poëzy. Verzameling van verspreide opstellen en verzen* (Haarlem: Erven F. Bohn, 1840), pp. 1-13.

2 Zie hierover R. Honings, *De dichter als idool. Literaire roem in de negentiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker, 2016), pp. 259-320; R. Honings, ‘The Dutch Byron. Nicolaas Beets (1814-1903)’, in G. Franssen en R. Honings (red.), *Idolizing authorship. Literary celebrity and the construction of identity, 1800 to the present* (Amsterdam: AUP, 2017), pp. 59-79.

3 Nicolaas Beets, *Het dagboek van de student Nicolaas Beets, 1833-1836*. Uitgegeven, ingeleid en toegevoegd door P. van Zonneveld (Den Haag: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, 1983), p. 215.

Afb. 1 Portret van Nicolaas Beets, gepubliceerd in de *Muzen-almanak* voor 1838 (1837). Prent van Johannes Philippus Lange naar Willem Grebner. Amsterdam, Rijksmuseum, RP-P-1906-1018.

bestaat. Het stoorde Beets dat kinderen door de opvoedkundige lectuur die ze kregen voorgeschoteld geen waarde meer hechtten aan sprookjes. Beets was ervan overtuigd 'dat het geheel afsluiten dier bovennatuurlijke wereld, het volstrekt beperken der kinderlijke begrippen tot het gebied van het fysiek-mogelijke' niet goed was. Het leidde ertoe dat in de jeugdige ziel al vroeg een basis werd gelegd voor 'scepticisme' en 'rationalisme', en een zekere 'koelheid' van het hart.⁴

Volgens Beets was de natuurwetenschap er slechts op uit wonderverhalen te ontcrachten en dat kon leiden tot walging en ontzetting. Sinds hij met een microscoop had gezien welke 'verschrikkingen' en 'afgrijselijke gedrochten' zich in een waterdruppel bevonden, keek hij naar eigen zegen anders naar de wereld. Het geluk dat hij altijd voelde als hij 's morgens zijn gezicht met fris water waste, was vergald sinds hij het 'klare vocht als het voermiddel dier afschuwelijkheden' had leren aanschouwen. Ook vond hij het onjuist dat de wetenschap zich ten doel stelde de onwaarheid van historische verhalen aan te tonen, zoals dat Goliath een

4 Hildebrand, *Camera Obscura*, deel 1, pp. 300-301.

reus was en Romulus en Remus door een wolvin werden gezoogd. Beets merkte op: 'Ik geloof dat dit alles nuttig is, – maar ik zou er bij kunnen schreien.'⁵ Hij pleitte tegen de ontmythologisering en voor de romantisering van de wereld – kortom: voor meer verbeeldingskracht. In een latere versie voegde Beets een toepasselijk motto toe, een fragment uit een oud kinderliedje:

Klein, klein kleuterken!
Wat doe jij in me hof!
Je plukt me'n al de bloemkens of,
En maakt het veel te grof.⁶

De boodschap was duidelijk: als men alle bloemen plukte, bleef er slechts een kale tuin over.

Een reactie bleef niet uit. De Leidse classicus en filoloog Jacob Geel, die Beets al eerder had aangevallen vanwege zijn Byron-imitatie en van mening was dat Beets over het paard werd getild, hakte in de voorrede van zijn boek *Onderzoek en phantasie* (1838) op Beets in. Beets was woedend en schreef een bijtende repliek, die hij wijselijk in portefeuille hield. In deze bijdrage gaat het me er niet om het conflict met Geel te reconstrueren.⁷ Ik richt me hier op wat Beets in 'Vooruitgang' opmerkt over de verhalen waardoor hij zich als kind liet meeslepen.

MORALISTISCHE BOEKJES

In 'Vooruitgang' schrijft Beets dat hij als kind al een instinctieve afkeer had van boekjes waarin het moralisme van de bladzijden spat. Hij hield niet van verhaaltjes over 'engeltjes in jurkjes en broekjes, die hun spaargeld aan een arm mensch geven, op het oogenblik dat zij er speelgoed voor dachten te koopen'.⁸ Tot dat genre behoorde bijvoorbeeld het bundeltje *Proeve van kleine gedigten voor kinderen* (1778) van Hiëronymus van Alphen. Later noemde Beets Van Alphen 'de Dichter onzer kinderdagen, het orakel van onzen speeltijd'. Maar toen hij ouder werd en geen oog meer

5 Hildebrand, *Camera Obscura*, deel 1, pp. 302-304.

6 Hildebrand, *Camera Obscura*, deel 1, p. 299.

7 Zie over deze kwestie W. van den Berg, *Een bedachtzame beeldenstorm. Beschouwingen over de letterkunde van de achttiende en negentiende eeuw*. Onder redactie van K. Beekman, M. Mathijssen en G. Vis (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), pp. 273-292. Zie ook het commentaar bij Geels voorrede in Jacob Geel, *Onderzoek en phantasie*. Uitgegeven door W. van den Berg en P. Gerbrandy (Hilversum: Verloren, 2012), deel 2, pp. 53-73.

8 Hildebrand, *Camera Obscura*, deel 1, p. 300.

had voor zijn ‘stokpaard en houten geweer’ liet hij ook het ‘lieve’ boekje in zijn kinderkamer achter, ‘half versleten, hier en daar gescheurd, en waarvan enkele plaatsen onze zucht verraden, om dezelve door hooge en afstekende kleuren meer luister bij te zetten’.⁹

Dat gold ook voor het leesboekje *De brave Hendrik* (1809) van Nicolaas Anslijn. ‘Al mijn tijdgenooten zijn er meê opgegroeid’, merkte Beets in 1838 op. ‘Wie lezen geleerd heeft las den Braven Hendrik.’¹⁰ In zijn opstel ‘Kinderrampen’ beschreef Beets Hendrik (zonder zijn naam te noemen) als een jongen ‘zoo braaf, zoo zoet, zoo gehoorzaam, zoo knap en zoo goedleersch, dat gij hem met plezier een paar blauwe oogen zoudt slaan, als gij hem op straat ontmoette’.¹¹

Tot de categorie moralistische boekjes hoorde ook *Vader Jacob en zijne kindertjes* (1805) van Mattheus van Heyningen Bosch. Het was wel een ‘heel mooi boekje’, merkte Beets later op, maar de expliciete ‘Raadgevingen en Onderrigtingen’ stuitten hem tegen de borst.¹² Het bevat losse verhaaltjes van vader Jakob voor zijn zes kinderen en richtte zich op lezers van vijf tot zeven jaar oud. Het was zeer populair: tot 1880 werd het vijftenzestig keer herdrukt. Goed gedrag wordt in de verhaaltjes steevast beloond, slecht gedrag bestraft. Kees mag van zijn vader niet op het ijs lopen, doet het toch en zakt erdoorheen. Netje is een meisje dat zich niet graag wast en daarom ‘vuil sletje’ wordt genoemd. Trijntjes been moet worden afgezet, omdat ze niet naar haar moeder heeft geluisterd. Koenraad denkt dat het leuk is om op een ophaalbrug te klimmen en wordt verpletterd.

Het verhaaltje over Willem is naar huidige maatstaven gemeten wel erg gruwelijk. Als het lente wordt, klimt hij in bomen om vogelnestjes uit te halen, ook al verbieden zijn ouders hem dit. Op een avond komt Willem niet thuis. Een zoektocht levert niets op. Enkele jaren later worden op de stadswal enkele bomen omgezaagd en ontdekt men dat een van de bomen hol is: ‘Toen men nu dien boom doorzagen wilde, vondt men daar het geraamte in van een klein knaapje, met het hoofd naar beneden, en de voeten naar omhoog.’¹³

9 Opmerking van Beets in het tijdschrift *De vriend des vaderlands* (1834), p. 931.

10 Nicolaas Beets, Nicolaas Anslijn, Nic. zoon. Een woord aan allen, die den braven Hendrik gelezen hebben (Haarlem: Erven F. Bohn, 1838), p. 3.

11 Hildebrand, *Camera Obscura*, deel 1, pp. 23-24.

12 Hildebrand, *Camera Obscura*, deel 1, p. 299.

13 M. van Heyningen Bosch, *Vader Jakob en zijne kindertjes* (Amsterdam: W. Brave Jr., 1821, 4^e druk), pp. 67-68. Zie over dit werkje ook R. Honings en L. Jensen, *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de 18^e en 19^e eeuw* (Amsterdam: Prometheus, 2019), pp. 126-127.

GROOTMOEDERS SPROOKJES

Veel liever las Beets boekjes die niet speciaal ‘voor kinderen’ waren. Een van zijn mooiste jeugdherinneringen, schreef hij in zijn opstel, ging terug op zijn grootmoeder.¹⁴ Met genoeg dacht hij terug aan de spannende sprookjes die zij hem als kind voorlas:

O, moeder de Gans, lieve Moeder de Gans! Laarzen van zeven mijlen! onuitwischbare bloedvlek op dien noodlottigen sleutel! en gij, stroom van rozen en paarden uit den mond der jongste dochter! hoe verkwiktet gij mij in mijne jeugd!

Beets herinnerde zich nog goed hoe zijn grootmoeder, als zij op zaterdagavond zijn moeder kwam helpen met het vouwen van de was, hem, voordat ze aan dat ‘gewichtige werk’ begon, in de schemering sprookjes voorlas. De kleine Nicolaas zat op haar schoot, spelend met een zilveren kurkentrekker, die de vorm had van een hamer.¹⁵

Het sprookje van Roodkapje (Afb. 2) las zijn grootmoeder meeslepend voor: ‘Hoe blonken hare oude oogen, als zij den wolf nabootste, op het oogeblik dat hij toebeet!’¹⁶ Een ander verhaal dat de verbeelding van de jonge Beets prikkelde, was dat van Blauwbaard, de steenrijke maar sadistische vrouwenmoordenaar, die zijn jonge echtgenote verbiedt de torenkamer van zijn kasteel binnen te gaan. Als Blauwbaard op een dag op reis gaat en de sleutel achterlaat, kan het meisje haar nieuwsgierigheid niet bedwingen. Ze betreedt de ruimte, waar ze meerdere lijken van vrouwen aantreft. Als Blauwbaard ontdekt wat ze heeft gedaan, wil hij haar hoofd afhakken. Net op tijd wordt zij gered haar twee broers, die hun moordlustige zwager doden.

De geschiedenis van Blauwbaard (Afb. 3), ‘die verschrikkelijke, die gruwelijke, die heerlijke Blauwbaard’, vond de kleine Nicolaas het allermooiste, al boezemde het verhaal hem ook angst in. Later las hij het ook zelf. Als hij het boek in handen nam, draaide hij er eerst omheen, ‘met een zekere begeerige schuwheid, als eene mug om de kaars’. Eerst las hij dan de andere sprookjes tot hij aan de ‘vrouwenbeul’ toekwam en de tekst verslond: ‘Mijn ademlooze belangstelling, mijne bleeke wangen, mijn kipevel, mijn omzien naar de deur, mijn hevige schrikken als er in die oogeblikken iets van de tafel viel of iemand binnenkwam, dat alles staat

¹⁴ Vermoedelijk doelde Beets op zijn grootmoeder van moederszijde, Geertruid van Aardenburg (1755-1831).

¹⁵ Hildebrand, *Camera Obscura*, deel I, p. 299.

¹⁶ Hildebrand, *Camera Obscura*, deel I, p. 299.

Afb. 2 Roodkapje en de wolf, uit de uitgave van *Contes de ma mere l'oyre. Ver-tellingen van moeder de gans.* Prent van Simon Fokke naar G. Edelinck. Amsterdam, Rijksmuseum, RP-P-1910-2049.

mij levendig voor den geest.' Zijn broertjes en zusjes vonden er volgens Beets nooit veel aan, maar hij vond het verhaal onvergetelijk. Hij verlangde terug naar de tijd dat hij er zo in kon opgaan: 'Ik wenschte, o ik wenschte, dat ik dat alles nog zoo voelen en genieten konde!'¹⁷

CONTES DE MA MERE L'OYE

Na het lezen over Beets' heimwee naar deze sprookjes was ik benieuwd of ik het boek waaruit zijn grootmoeder hem voorlas, terug zou kunnen vinden. Beets schreef dat hij als kind een exemplaar bezat van het (oor-

17 Hildebrand, *Camera Obscura*, deel 1, pp. 299-300.

spronkelijk in 1697 verschenen) sprookjesboek *Contes de ma mere l'oye* van de Fransman Charles Perrault (1628-1703), half in het Frans en half in het Nederlands, 'zonder omslag, zonder titel, en al de bladzijden boven en beneden als een jachthond behangen'. Aan het einde van elk verhaaltje was volgens hem in cursief een 'poëtische zedeleer' afgedrukt. Beets was zijn exemplaar kwijt. Later vond een vriend, Johannes Kneppelhout, zijn favoriete werk terug: 'De goede man deed wat hij kon; maar het was mijne Moeder de Gans niet.'¹⁸

Wat was Beets' Moeder de Gans dan wel? Dankzij de mogelijkheid om online gedigitaliseerde boeken te bekijken, ben ik het werk op het spoor gekomen. Op basis van de beschrijving die Beets ervan geeft, weet ik dat het om een achttiende-eeuwse uitgave ging. Via Google Books stuitte ik op een editie uit 1754, die daarna nog enkele malen werd herdrukt: *Contes de ma mere l'oyre. Vertellingen van moeder de gans*, 'met negen keurlyke koopere Plaatjes, zeer dienstig voor de Jeugd om haar zelve in het Fransch en Hollands te oeffenen'.¹⁹

De uitgave voldoet perfect aan Beets' beschrijving. Het is inderdaad een werkje zonder omslag, in twee talen. De bladzijden waren volgens Beets 'als een jachthond behangen'. Daarmee doelde hij waarschijnlijk op de versieringen aan de boven- en onderkant van de pagina's. De editie van 1754 bevat acht sprookjes: Roodkapje, de 'Vertelling van de tovergodinne', Blauwbaard, De schone slaapster, De gelaarsde kat, Assepoester, de 'Vertelling van Riket met de kuif' en Kleinduimpje. Het zijn, vergeleken met de versies die wij nu kennen, vaak gruwelijke verhalen. In Roodkapje is van een reddende jager bijvoorbeeld geen sprake. De wolf slokt 'het schoone, maar onvoorzichtig kind' op en daarmee is het afgelopen. In het verhaal van Blauwbaard wordt het meisje weliswaar op het nippertje gered door haar broers, maar ze is meer dood dan levend. Een extra aanwijzing voor het feit dat het inderdaad de juiste uitgave betreft, is de regel uit Blauwbaard die Beets in zijn 'Vooruitgang' aanhaalt ('Anna, zuster Anna! ziet ge nog niets komen?'), die vrijwel letterlijk in deze editie voorkomt.²⁰

Aan het einde van elk sprookje wordt een – inderdaad in cursief gedrukte – 'zede-les' gegeven, precies zoals Beets in zijn opstel aangeeft.

18 Hildebrand, *Camera Obscura*, deel 1, p. 300. Dat deze vriend Johannes Kneppelhout betrof, blijkt uit Johs. Dysserinck, *Herinneringen aan Nicolaas Beets in woord en beeld. Naar aanleiding van de tentoonstelling in 's-Gravenhage 21-28 maart 1904* (Den Haag: R.J. Fuik), p. 94.

19 [Charles Perrault], *Contes de ma mere l'oyre. Vertellingen van moeder de gans* (Den Haag: Pierre van Os, 1754). Te raadplegen via Google books. Voor een overzicht van uitgaven zie N.Ch. Albers, *Moeder de Gans in Nederland, Nederlandse Perrault uitgaven. Voorlopige bibliografie* (Amsterdam: Bibliotheek- en Documentatieschool Amsterdam, 1969).

20 [Perrault], *Contes de ma mere l'oyre*, pp. 9, 29; Hildebrand, *Camera Obscura*, deel 1, p. 299.

Afb. 3 Een huilende vrouw knielt voor Blauwbaard, uit de uitgave van *Contes de ma mere l'oyre*. Vertellingen van moeder de gans. Prent van Simon Fokke naar G. Ede- linck. Amsterdam, Rijks- museum, RP-P-1910-2048.

Zo lezen we naar aanleiding van Roodkapje dat meisjes ‘die liefthallig, en aardig, welgemaakt en schoon zyn’, niet naar vreemden moeten luisteren: sommigen doen alsof ze aardig zijn, maar zijn in werkelijkheid levensgevaarlijk. Naar aanleiding van het verhaal van Blauwbaard kregen ‘Juffers’ ingeprent dat ze hun nieuwsgierigheid moesten bedwingen: ‘Dikwijls kost zy veel verdriets en ramps’.²¹ Kennelijk begreep de verteller dat hij er nog een tweede moraal aan moest toevoegen, omdat het toch wel cru is om een meisje de schuld te geven als ze bijna wordt gedood door haar moordenaar:

21 [Perrault], *Contes de ma mere l'oyre*, pp. 9, 33.

Hy die met recht den naam heeft van niet gek te weezen,
En die in 't groote, boek der Waereld heeft geleezen,
Ziet haast, dat dees geschiedenis
Een geestig Fabeltje van oude tyden is.
Men vind geen Man meer zo vervaarlyk,
Noch die 't onmogelyke eischt; en waarlyk,
Alschoon hy innig gromt om een' ontvangen hoon,
Hy zingt by zyne Vrouw op een veel zagter toon;
Zo dat door welke kleur zyn Baard is te onderscheiden,
Men naauwelyks kan zien wie Meester is van beiden.²²

BESLUIT

Gezien Beets' beschrijving moet dit haast wel de uitgave uit zijn jeugd zijn. Het sprookjesboek waardoor hij zich zo liet meeslepen, was door de 'zede-lessen' net zo moralistisch als de werken waartegen hij zich afzette. Maar de bloedstollende sprookjes zelf waren dat niet, en die verslond de kleine Nicolaas. Ze hebben diepe indruk op hem gemaakt en hun sporen nagelaten in zijn werk. De romantische verhalen in poëzie en proza, zoals *Guy de Vlaming* (1837) en *Teun de jager* (1841), die Beets als student schreef, bevatten horrorelementen. De voorkeur voor zulke gruwelen vond mogelijk zijn oorsprong in de sprookjes die zijn grootmoeder hem voorlas.

22 [Perrault], *Contes de ma mere l'oyre*, p. 35.

Van de Reynaert tot Moeder de Gans, van vrome liederen tot fan fiction en van een los blad perkament tot het boekenbezit van een Leidse student, in *Trouw aan de tekst* komt bijna alles aan bod dat anno 2024 het beeld van de historische Nederlandse letterkunde bepaalt. Korte artikelen over teksten, methoden en genres laten zien dat de studie van oudere literatuur voortdurend en opnieuw relevant is voor inzicht in processen binnen de cultuurgeschiedenis tot op de dag van vandaag – in samenwerking met allerlei verwante (historische) disciplines. Dit boek bundelt bijdragen van historisch- en modern-letterkundigen, taalkundigen, codicologen, boekwetenschappers en kunsthistorici die allen op eigen wijze trouw aan de tekst zijn en met elkaar de rijkdom van een vak willen tonen aan iedereen die (actieve) interesse heeft voor de praktijk van historische letterkunde en zich daarin wil laten inspireren.

Trouw aan de tekst verschijnt ter gelegenheid van het afscheid van Wim van Anrooij als hoogleraar Nederlandse literatuur tot aan de Romantiek van de Universiteit Leiden.

